e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

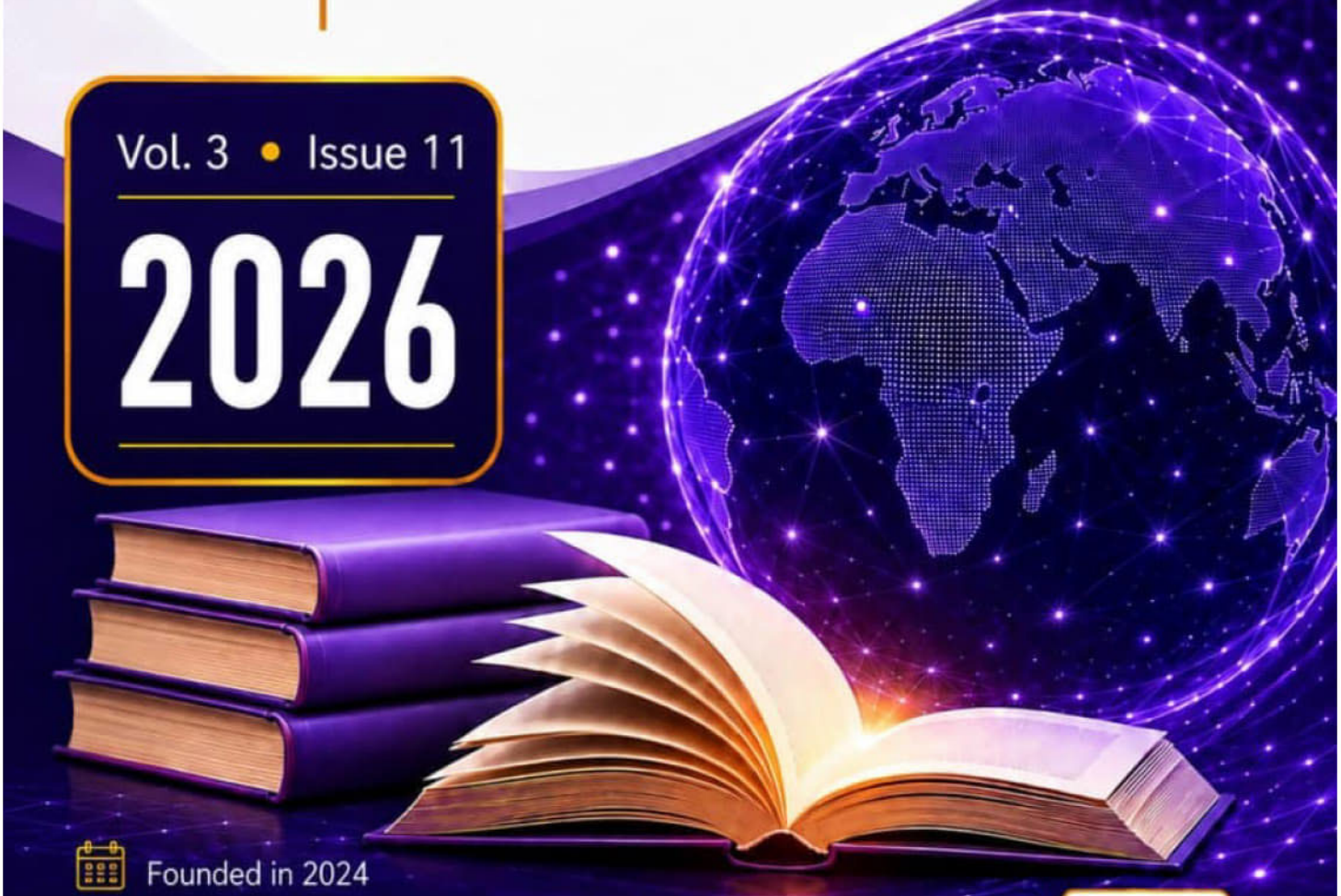
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/q2yxkc15

INKLYUZIV TA'LIM BITIRUVCHILARINING IJTIMOIY-MEHNAT INTEGRATSIYASINI O'RGANISHNING SOTSIOLOGIK YONDASHUVLARI

Bekchanova Sevinch Umirbek qizi
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, stajyor-o'qituvchi.
e-mail: sevinchabdullayeva34@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0002-9352-7882

Annotatsiya.
Maqolada inklyuziv ta'lim bitiruvchilarining ijtimoiy-mehnat integratsiyasini o'rganishning nazariy va metodologik asoslari sotsiologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Nogironlikning ijtimoiy modeli, ijtimoiy kapital nazariyasi, tizimli-ekologik yondashuv, ijtimoiy istisno va inklyuziya konsepsiyalari hamda ta'limdan mehnatga o'tish yondashuvi qiyosiy jihatdan ko'rib chiqiladi. Xorijiy nazariyalar O'zbekiston sharoitidagi inklyuziv ta'lim, kasbga yo'naltirish va bandlikni ta'minlash mexanizmlari bilan bog'liq holda talqin etiladi. Maqolada xalqaro ilmiy adabiyotlar, mahalliy tadqiqotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va rasmiy statistik ma'lumotlar tahlil qilinadi. Tadqiqot nazariy va ilmiy adabiyotlar tahliliga asoslangan bo'lib, uning doirasida empirik so'rovlar yoki intervyular o'tkazilmagan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, bitiruvchi, ijtimoiy-mehnat integratsiyasi, nogironlikning ijtimoiy modeli, ijtimoiy kapital, ijtimoiy istisno, bandlik, ta'limdan mehnatga o'tish.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВОЙ ИНТЕГРАЦИИ ВЫПУСКНИКОВ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Бекчанова Севинч Умирбек кизи
Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени Алишера Навои, преподаватель-стажёр.

Аннотация.
В статье с социологической точки зрения анализируются теоретические и методологические основы изучения социально-трудовой интеграции выпускников инклюзивного образования. В сравнительном аспекте рассматриваются социальная модель инвалидности, теория социального капитала, системно-экологический подход, концепции социальной эксклюзии и инклюзии, а также подход к изучению перехода от образования к трудовой деятельности. Зарубежные теоретические концепции интерпретируются в контексте механизмов инклюзивного образования, профессиональной ориентации и обеспечения занятости в Узбекистане. В статье анализируются международная научная литература, отечественные исследования, нормативно-правовые документы и официальные статистические данные. Исследование основано на теоретическом анализе научной литературы; эмпирические опросы и интервью не проводились.

Ключевые слова: инклюзивное образование, выпускник, социально-трудовая интеграция, социальная модель инвалидности, социальный капитал, социальная эксклюзия, занятость, переход от образования к трудовой деятельности.

SOCIOLOGICAL APPROACHES TO STUDYING THE SOCIO-OCCUPATIONAL INTEGRATION OF INCLUSIVE EDUCATION GRADUATES

Bekchanova Sevinch Umirbek qizi
Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi, Trainee Lecturer.

Abstract.
This article analyzes the theoretical and methodological foundations for studying the socio-occupational integration of inclusive education graduates from a sociological perspective. It provides a comparative examination of the social model of disability, social capital theory, the socio-ecological approach, concepts of social exclusion and inclusion, and the school-to-work transition approach. International theoretical frameworks are interpreted in relation to the mechanisms of inclusive education, career guidance, and employment in Uzbekistan. The article examines international academic literature, domestic studies, regulatory and legal documents, and official statistical data. The research is based on a theoretical review of the relevant literature; no empirical surveys or

ISSN 3060-5059 (Online)

interviews were conducted.

Keywords: inclusive education, graduate, socio-occupational integration, social model of disability, social capital, social exclusion, employment, school-to-work transition.

Kirish. Inklyuziv ta'lim bitiruvchilarining ijtimoiy-mehnat integratsiyasi ta'lim siyosati, ijtimoiy himoya va mehnat bozori kesishgan nuqtada shakllanadigan murakkab ijtimoiy jarayondir. Ta'lim muassasasida teng sharoit yaratish muhim bo'lsa-da, uning samarasi bitiruvchining keyingi bosqichda kasbiy ta'limni davom ettirishi, munosib ish topishi, ish joyida qo'llab-quvvatlanishi va jamoa hayotida ishtirok eta olishi bilan ham belgilanadi. Shu bois integratsiyani faqat ishga joylashish ko'rsatkichi bilan cheklash to'g'ri emas; u iqtisodiy mustaqillik, ijtimoiy aloqalar, qaror qabul qilishdagi ishtirok va shaxsiy salohiyatni ro'yobga chiqarish imkoniyatlarini ham qamrab oladi.

Nogironligi bo'lgan yoshlarning mehnat bozoriga kirishida ta'lim sifati bilan bir qatorda transport, jismoniy muhit, axborotdan foydalanish, ish beruvchilarning munosabati va kasbiy ko'nikmalarni amaliyotda qo'llash imkoniyatlari muhim o'rin tutadi. O'zbekiston bo'yicha o'tkazilgan sifat tadqiqotida nogironligi bo'lgan shaxslarning bandligiga institutsional, atrof-muhit va munosabatlarga oid to'siqlar ta'sir qilishi qayd etilgan [1, 156–163-b.]. Bu natija bandlik muammosini faqat shaxsning individual imkoniyatlari bilan izohlash yetarli emasligini ko'rsatadi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'lim qamrovi kengaymoqda. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining 2024-yil yakunlari bo'yicha ma'lumotida inklyuziv ta'lim joriy etilgan maktablar soni 947 taga, ulardagi o'quvchilar soni 1 901 nafarga yetgani qayd etilgan [2, elektron manba]. 2025-yil aprelidagi vazirlik axborotida esa 947 ta maktabda 1 401 ta inklyuziv sinf tashkil etilgani va ularda 1 948 nafar bola ta'lim olayotgani bildirilgan [3, elektron manba]. Ko'rsatkichlar e'lon qilingan sana va hisoblash usuliga ko'ra farqlanishi mumkin; shu sababli ularni bitta davrning mutlaqo bir xil statistikasi sifatida talqin etmaslik lozim.

Maqolaning maqsadi — inklyuziv ta'lim bitiruvchilarining ijtimoiy-mehnat integratsiyasini tahlil qilishda qo'llanadigan asosiy sotsiologik yondashuvlarning mazmunini ochib berish, ularning izohlash imkoniyatlarini qiyoslash va O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan nazariy-metodologik doirani asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mavzu fanlararo xarakterga ega bo'lib, sotsiologiya, nogironlik tadqiqotlari, ijtimoiy siyosat, mehnat iqtisodiyoti va maxsus pedagogika kesishmasida o'rganiladi. Xorijiy adabiyotlarda nogironlikning ijtimoiy modeli, ijtimoiy kapital, ekologik tizimlar va maktabdan mehnatga o'tish masalalari muhim nazariy yo'nalishlar sifatida shakllangan. O'zbekistonlik mualliflarning tadqiqotlari esa inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari, jamiyatdagi o'rni, psixologik-pedagogik va tashkiliy shartlarini yoritadi.

B. Q. Subanova O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim olishning huquqiy asoslarini tahlil qilib, ta'lim olish huquqi va teng imkoniyatlarni ta'minlash masalalariga e'tibor qaratadi [4, 464–472-b.]. D. Q. Shodiyeva va M. B. Kubayeva inklyuziv ta'limni joriy etishning huquqiy-me'yoriy asoslari bilan birga, maktabgacha ta'limdagi infratuzilmaviy hamda pedagogik shart-sharoitlarni ko'rib chiqadi [5, 397–404-b.]. N. N. Azamova inklyuziv ta'lim tamoyillarining ijtimoiy tenglik, integratsiya va jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini tahlil qiladi [6, 144–150-b.].

N. J. Isakulova inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik va tashkiliy shartlarini, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish hamda ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlash masalalarini yoritadi [7, 91–100-b.]. Z. S. Sadinova mamlakatimizdagi inklyuziv ta'lim muammolari va ularni bartaraf etish yo'llarini tahlil qilib, infratuzilma, kadrlar va jamoatchilik xabardorligi kabi masalalarni ko'taradi [8, 417–422-b.]. D. Yusupov va A. Abdukhalilovning O'zbekiston misolidagi tadqiqoti esa bevosita nogironligi bo'lgan shaxslarning bandlik tajribasiga qaratilgani bilan mavzuga yaqin turadi [1, 156–168-b.].

Shu bilan birga, mavjud manbalarda inklyuziv ta'limning maktab bosqichi va nogironligi bo'lgan shaxslarning umumiy bandlik muammolari ko'proq yoritilgan. Aynan inklyuziv ta'limni tugatgan yoshlarning "maktab – kasbiy ta'lim – ish" yo'nalishidagi harakati, bosqichlararo uzviylik va muassasalararo hamkorlikni yagona sotsiologik model doirasida tahlil qilish ehtiyoji saqlanib qolmoqda. Mazkur maqola shu nazariy bo'shliqni aniqlashtirishga qaratilgan.

Tadqiqot nazariy tahlil xarakteriga ega. Unda ilmiy adabiyotlarni tizimli ko'rib chiqish, qiyosiy tahlil, normativ-huquqiy hujjatlarni mazmuniy tahlil qilish va rasmiy statistik ma'lumotlarni ikkilamchi tahlil qilish usullaridan foydalanildi. So'rov, intervyu, fokus-guruh yoki bevosita kuzatuv o'tkazilmagan. Shuning uchun maqoladagi xulosalar empirik maydon tadqiqoti natijasi sifatida emas, balki mavjud manbalarni nazariy umumlashtirish sifatida talqin qilinishi lozim.

MUHOKAMA

1. Nogironlikning ijtimoiy modeli va institutsional to'siqlar. Nogironlikning ijtimoiy modeli nogironlikni faqat shaxs organizmidagi funksional farq bilan izohlamaydi. U nogironlik tajribasining shakllanishida jamiyatdagi jismoniy, kommunikativ, institutsional va munosabatlarga oid to'siqlarni markazga qo'yadi. UPIAS tomonidan ilgari surilgan yondashuvda jismoniy nuqson va jamiyat tomonidan yuzaga keltiriladigan nogironlik holati farqlanadi [9, 14-b.]. M. Oliver ushbu qarashlarni rivojlantirib, nogironlikni ijtimoiy tashkil etilish va tengsizlik munosabatlari bilan bog'liq holda tahlil qiladi [10, 11–17-b.].

T. Shakespeare ijtimoiy modelning kuchli tomonlarini e'tirof etgan holda, nogironlik tajribasini tushuntirishda shaxsning tana holati, individual tajribasi va ijtimoiy muhit o'rtasidagi murakkab munosabatni ham hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi [11, 55–61-b.]. C. Thomas esa nogironlikni kundalik hayot, ijtimoiy munosabatlar va gender kabi omillar bilan bog'liq holda tahlil qiladi [12, 569–583-b.]. Demak, ijtimoiy model institutsional to'siqlarni ochib bersa-da, uni individual ehtiyojlarni inkor etuvchi soddalashtirilgan talqinga aylantirmaslik kerak.

Inklyuziv ta'lim bitiruvchilarining bandlikka o'tishida ushbu model bir necha savolni qo'yadi: maktab binosi va transport yo'nalishlari qulaymi; kasbiy ta'lim dasturlari moslashtirilganmi; ishga qabul qilish jarayoni kamsitishdan xolimi;

ish joyida zarur moslashtirishlar mavjudmi; axborot va raqamli platformalardan foydalanish imkoniyati ta'minlanganmi? Bu savollar bitiruvchining muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligini faqat uning sog'lig'i bilan izohlashdan saqlaydi.

Yusupov va Abdukhalilovning O'zbekiston bo'yicha tadqiqoti nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat bozoriga kirishida huquqiy-institutsional, atrof-muhit va munosabatlarga oid to'siqlar o'zaro ta'sir qilishini ko'rsatadi [1, 156–168-b.]. Mazkur xulosani inklyuziv ta'lim bitiruvchilariga tatbiq etganda, maktabdagi ta'lim sifati bilan bir qatorda, bitiruvchining keyingi bosqichda duch keladigan tashqi to'siqlarini ham o'rganish zarurligi ayon bo'ladi.

2. Ijtimoiy kapital nazariyasi va qo'llab-quvvatlash tarmoqlari. Ijtimoiy kapital nazariyasi shaxsning ijtimoiy aloqalari, ishonch munosabatlari, o'zaro majburiyatlar va tarmoqlar orqali resurslardan foydalanish imkoniyatini izohlaydi. J. Coleman ijtimoiy kapitalni ijtimoiy tuzilmaning muayyan jihatlari bilan bog'lab, uning shaxslarning harakatini yengillashtiruvchi resurs bo'lishini ta'kidlaydi [13, S95–S105]. P. Bourdieu esa ijtimoiy kapitalni barqaror tarmoqqa a'zolik va ushbu tarmoq orqali safarbar etiladigan real yoki potensial resurslar yig'indisi sifatida talqin qiladi [14, 248–252-b.].

Mazkur nazariya nuqtayi nazaridan, bitiruvchining ish topishi faqat kasbiy malakaga emas, balki uning oila, tengdoshlar, pedagoglar, mahalla, kasbiy tashkilotlar va ish beruvchilar bilan aloqalariga ham bog'liq. Ijtimoiy tarmoqlar bo'sh ish o'rinlari haqida axborot olish, amaliyotga kirish, tavsiyanoma topish va ish joyidagi moslashuv jarayonida yordam berishi mumkin. Aksincha, ijtimoiy aloqalarning torligi yoki kamsituvchi munosabatlar tufayli mavjud tarmoqlardan chetda qolish bandlik imkoniyatlarini cheklaydi.

O'zbekiston sharoitida mahalla instituti, oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik ijtimoiy kapitalni shakllantirishda muhim resurs bo'lishi mumkin. Biroq mahalla yoki oila ko'magini davlat va ish beruvchining majburiyatlari o'rnini bosuvchi vosita sifatida ko'rmaslik lozim. Ijtimoiy kapital nazariyasi qo'llab-quvvatlash aloqalarining mavjudligini emas, balki ularning bitiruvchiga real resurs, tanlov va mustaqillik berish darajasini ham o'rganishni talab etadi.

3. Tizimli-ekologik yondashuv: oila, maktab, mahalla va mehnat bozori. U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar yondashuvi inson rivojlanishini o'zaro bog'langan muhitlar ta'siri orqali tushuntiradi. Mikrotizim shaxsning kundalik aloqalari — oila, maktab va ish joyini; mezotizim ushbu muhitlar o'rtasidagi munosabatlarni; ekzotizim shaxs bevosita ishtirok etmaydigan, biroq uning hayotiga ta'sir qiladigan tashkilot va qarorlarni; makrotizim esa qonunlar, qadriyatlar va ijtimoiy normalarni qamrab oladi [15, 3–42-b.].

Bitiruvchining ta'limdan mehnatga o'tishi ushbu tizimlarning muvofiqlashgan faoliyatini talab etadi. Masalan, maktabda kasbiy qiziqish aniqlansa-yu, kasbiy ta'lim muassasasida moslashtirilgan dastur bo'lmasa, maktabdagi qo'llab-quvvatlash davomiy natija bermaydi. Kasbiy ta'lim tugatilgan taqdirda ham, bandlik xizmati va ish beruvchi bilan hamkorlik yo'lga qo'yilmasa, mehnat bozoriga kirish jarayoni uzilib qolishi mumkin.

Shu sababli ijtimoiy-mehnat integratsiyasini individual, oilaviy, ta'limiy, mahalliy va institutsional darajalarda birgalikda tahlil qilish zarur. Ushbu yondashuv tadqiqotchiga faqat "bitiruvchi ishga joylashdimi?" degan savol bilan cheklanmasdan, unga qaysi tashkilotlar yordam bergani, qaysi bosqichda uzilish yuz bergani va qaysi resurs yetishmaganini aniqlash imkonini beradi.

4. Ijtimoiy istisno va ijtimoiy inklyuziya. Ijtimoiy istisno shaxs yoki guruhning ta'lim, mehnat, xizmatlar, siyosiy ishtirok va jamoaviy hayot kabi muhim sohalardan chetda qolish jarayonini anglatadi. U faqat daromad yetishmasligi bilan cheklanmaydi; institutsional xizmatlardan foydalana olmaslik, ijtimoiy aloqalarning zaifligi, kamsitish va qaror qabul qilishdan chetlatilish holatlarini ham qamrab oladi. Ijtimoiy inklyuziya esa shaxsning huquq va imkoniyatlar asosida jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etishi uchun sharoit yaratishni anglatadi.

Inklyuziv ta'lim bitiruvchisi maktabni tugatgach, keyingi ta'limga yoki mehnatga o'ta olmasa, uzoq muddatli ijtimoiy istisno xavfi kuchayadi. Bunda NEET holati — ta'lim, bandlik yoki kasbiy tayyorgarlikda bo'lmaslik — tahlil uchun muhim indikator bo'lishi mumkin. Biroq NEET maqomini faqat individual motivatsiya yetishmasligi bilan izohlash noto'g'ri; transport, xizmatlar, moslashtirilgan kasbiy dasturlar va ish beruvchilar amaliyoti ham hisobga olinishi lozim.

N. N. Azamovaning inklyuziv ta'lim tamoyillariga bag'ishlangan tadqiqotida tenglik va ijtimoiy integratsiyaning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni yoritilgan [6, 144–150-b.]. Z. S. Sadinova esa inklyuziv ta'limni joriy etishdagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llariga e'tibor qaratadi [8, 417–422-b.]. Ushbu ishlar ta'lim bosqichidagi inklyuziyani yoritadi; mazkur maqolada esa bu jarayonning mehnat va ijtimoiy ishtirok bosqichlarida davom etishi alohida ta'kidlanadi.

5. Ta'limdan mehnatga o'tish va institutsional uzviylik. Ta'limdan mehnatga o'tish — bitiruvchining maktabdan keyingi ta'lim, kasbiy tayyorgarlik, amaliyot va ish bilan bandlik bosqichlariga o'tishini ifodalovchi jarayondir. Nogironligi bo'lgan yoshlar uchun bu o'tish oldindan rejalashtirish, individual kasbiy yo'naltirish, moslashtirilgan ta'lim muhiti, amaliy tajriba va ish joyidagi qo'llab-quvvatlashni talab etadi. OECD nogironligi bo'lgan yoshlarni ta'limdan bandlikka o'tkazishda ta'lim, kasbiy tayyorgarlik va bandlik xizmatlari o'rtasidagi uzviylik muhimligini ko'rsatadi [16, 35–52-b.].

O'tish jarayonini kamida to'rt bosqichda ko'rish mumkin: birinchisi — maktab davrida kasbiy qiziqish va imkoniyatlarni aniqlash; ikkinchisi — kasbiy ta'limga kirish va o'qishni davom ettirish; uchinchisi — amaliyot, mentorlik va ish tajribasini shakllantirish; to'rtinchisi — ishga joylashish, ish joyini moslashtirish va bandlikni saqlab qolish. Har bir bosqichda individual reja, mas'ul tashkilot va kuzatuv mexanizmi aniq belgilanishi lozim.

N. J. Isakulovaning inklyuziv ta'limdagi psixologik-pedagogik va tashkiliy shartlar haqidagi tadqiqoti individual ehtiyojlarga moslashish, ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlash va maxsus texnologiyalardan foydalanish masalalarini yoritadi [7, 91–100-b.]. D. Q. Shodiyeva va M. B. Kubayeva ishida ham huquqiy asoslar bilan bir qatorda infratuzilmaviy va pedagogik shart-sharoitlarning ahamiyati ko'rsatiladi [5, 397–404-b.]. Bu omillar maktabdan keyingi bosqichda ham davom etishi zarur.

O'zbekiston sharoitida maktab, kasbiy ta'lim muassasasi, mahalla, ijtimoiy xizmatlar, bandlik organlari va ish beruvchilar o'rtasida muvofiqlashtirilgan hamkorlik modeli zarur. Bunda bitiruvchining roziligi va shaxsiy ma'lumotlarini

himoya qilish, xizmatlar o‘rtasida mas’uliyatni aniq taqsimlash hamda ishga joylashgandan keyingi kuzatuv mexanizmini belgilash muhim.

6. Nazariy yondashuvlarni integratsiyalash va tahlil mezonlari. Ko‘rib chiqilgan nazariyalar bir-birini to‘ldiradi. Nogironlikning ijtimoiy modeli tashqi to‘siqlarni aniqlaydi; ijtimoiy kapital nazariyasi bitiruvchining aloqalari va resurslarini ochib beradi; tizimli-ekologik yondashuv turli institutlar o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qiladi; ijtimoiy istisno va inklyuziya konsepsiyalari ishtirok darajasini baholaydi; ta’limdan mehnatga o‘tish yondashuvi esa jarayonning bosqichlari va uzilish nuqtalarini ko‘rsatadi.

Shu asosda ijtimoiy-mehnat integratsiyasini quyidagi o‘lchovlar orqali o‘rganish mumkin: 1) ta’limdan keyingi yo‘nalish — kasbiy ta’lim, oliy ta’lim yoki ishga kirish; 2) bandlik holati — rasmiy, norasmiy, vaqtinchalik yoki band bo‘lmaslik; 3) ish sifati — mehnat shartnomasi, ish haqi, xavfsizlik va martaba imkoniyati; 4) moslashtirish — transport, ish joyi, texnologiya va kommunikatsiya qulayligi; 5) ijtimoiy ishtirok — jamoa, kasbiy tarmoq va mahalla hayotida qatnashish; 6) institutsional ko‘mak — kasbiy yo‘naltirish, mentorlik, bandlik xizmati va kuzatuv.

Ushbu mezonlar kelgusidagi empirik tadqiqot uchun indikatorlar tizimini shakllantiradi. Masalan, bitiruvchilarning ishga joylashish darajasini aniqlash bilan birga, ish joyini saqlab qolish muddati, ish sharoitining moslashtirilganligi, daromad barqarorligi va ish jarayonidagi mustaqillikni ham o‘rganish lozim. Shunda integratsiya jarayonining faqat miqdoriy emas, balki sifat jihatlari ham yoritiladi.

NATIJALAR

Nazariy tahlil natijasida inklyuziv ta’lim bitiruvchilarining ijtimoiy-mehnat integratsiyasi ko‘p darajali va bosqichma-bosqich shakllanuvchi jarayon ekani aniqlandi. Uning natijasi shaxsning kasbiy salohiyati bilan bir qatorda ta’lim muassasasi, oila, mahalla, ijtimoiy xizmatlar, bandlik organlari va ish beruvchilarning hamkorligiga bog‘liq.

Birinchidan, nogironlikning ijtimoiy modeli mehnat bozoriga kirishdagi to‘siqlarni individual xususiyatlardan ajratib, ularni institutsional va muhit omillari sifatida o‘rganishga imkon beradi. Ikkinchidan, ijtimoiy kapital nazariyasi oila, tengdoshlar, pedagoglar va mahalla bilan aloqalarning axborot, tavsiya va amaliy yordam resursi sifatidagi rolini ko‘rsatadi. Uchinchidan, tizimli-ekologik yondashuv ta’limdan mehnatga o‘tishda muassasalararo uzviylikni markaziy shart sifatida belgilaydi.

To‘rtinchidan, ijtimoiy istisno va inklyuziya konsepsiyalari integratsiya natijasini faqat ish bilan bandlik emas, balki ta’lim, xizmatlar va jamoaviy hayotdagi ishtirok orqali baholash zarurligini asoslaydi. Beshinchidan, o‘tish yondashuvi maktab davridan boshlanadigan kasbiy rejalashtirish, amaliyot va ish joyidagi qo‘llab-quvvatlashni yagona zanjir sifatida ko‘rishni talab etadi.

Mahalliy ilmiy ishlar inklyuziv ta’limning huquqiy, pedagogik va tashkiliy shartlarini yoritadi. Biroq ta’limni tugatgan yoshlarning mehnat bozoriga o‘tish jarayonini alohida sotsiologik obyekt sifatida o‘rganish, hududlar va nogironlik xususiyatlari kesimida taqqoslash hamda xizmatlararo hamkorlik samaradorligini o‘lchash zarurati saqlanib qolmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Inklyuziv ta’lim bitiruvchilarining ijtimoiy-mehnat integratsiyasini sotsiologik jihatdan o‘rganish bir nazariya bilan cheklanmasligi lozim. Nogironlikning ijtimoiy modeli, ijtimoiy kapital, tizimli-ekologik yondashuv, ijtimoiy istisno va inklyuziya hamda ta’limdan mehnatga o‘tish konsepsiyalarini uyg‘un qo‘llash jarayonning turli darajalarini qamrab olish imkonini beradi.

Tahlil asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

– umumta’lim maktablarida yuqori sinflardan boshlab bitiruvchining qiziqishi va imkoniyatlariga mos individual kasbiy yo‘naltirish rejasini ishlab chiqish;

– maktab, kasbiy ta’lim muassasasi, mahalla, ijtimoiy xizmatlar va bandlik organlari o‘rtasida bitiruvchini kuzatib borish bo‘yicha hamkorlik mexanizmini belgilash;

– kasbiy ta’lim va amaliyot joylarida oqilona moslashtirish, yordamchi texnologiyalar va mentorlik xizmatlarini rivojlantirish;

– ish beruvchilar uchun nogironligi bo‘lgan yoshlarni ishga qabul qilish, ish joyini moslashtirish va bandlikni saqlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish;

– ishga joylashtirish natijasini faqat ishga kirish bilan emas, balki ishni saqlab qolish, mehnat sharoiti, daromad va ijtimoiy ishtirok ko‘rsatkichlari bilan baholash;

– kelgusida Toshkent shahri va boshqa hududlarda bitiruvchilar, ota-onalar, ta’lim muassasalari, bandlik xizmati hamda ish beruvchilar ishtirokida empirik sotsiologik tadqiqotlar o‘tkazish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yusupov D., Abdukhalilov A. Barriers to Disability-Inclusive Employment in Uzbekistan: A Pilot Qualitative Study of Disabled People’s Lived Experiences // Journal of International Development. – 2022. – Vol. 34, № 5. – P. 1048–1068. – DOI: https://doi.org/10.1002/jid.3693. onlinelibrary.wiley.com
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. 2024-yilda amalga oshirilgan ishlar to‘g‘risida ma’lumot. – 2025. – URL: https://gov.uz/oz/uzedu/news/view/141078. tadqiqot.uz
3. Farg‘ona viloyati Maktabgacha va maktab ta’limi boshqarmasi. Vazir soati. – 2025-yil 11-aprel. – URL: https://fargona.uzedu.uz/uz/news/543. fargona.uzedu.uz
4. Subanova B. Q. O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’lim olishning huquqiy asoslari // Inter Education & Global Study. – 2025. – Jild 3, № 4. – B. 464–472. – DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15338346. researcher.uz
5. Shodiyeva D. Q., Kubayeva M. B. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni joriy etishning huquqiy-me’yoriy asoslari // Inter Education & Global Study. – 2025. – Jild 3, № 3. – B. 397–404. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-inklyuziv-ta-limni-joriy-etishning-huquqiyme-yoriy-asoslari/pdf. cyberleninka.ru

6. Azamova N. N. Inklyuziv ta'lim tamoyillari jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni va roli // Inter Education & Global Study. – 2024. – Jild 2, № 8 (1). – B. 144–150. – URL: https://researcher.uz/uz/article/inklyuziv-ta-lim-tamoyillari-jamiyat-taraqqiyotida-tutgan-o-rni-va-roli-450821. researcher.uz
7. Isakulova N. J. Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik va tashkiliy shartlari // Inter Education & Global Study. – 2025. – Jild 3, № 4 (1). – B. 91–100. – DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15519681. Grafiati
8. Sadinova Z. S. Mamlakatimizdagi inklyuziv ta'lim muammolari va ularni hal etish yo'llari // Inter Education & Global Study. – 2024. – Jild 2, № 8 (1). – B. 417–422. – URL: https://researcher.uz/uz/article/mamlakatimizdagi-inklyuziv-ta-lim-muammolari-va-ularni-hal-etish-yo-llari-252967. researcher.uz
9. Union of the Physically Impaired Against Segregation; Disability Alliance. Fundamental Principles of Disability. – London: UPIAS, 1976. – URL: https://disability-studies.leeds.ac.uk/library/author/upias/. Centre for Disability Studies
10. Oliver M. The Politics of Disablement. – London: Macmillan, 1990. – DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-20895-1. link.springer.com
11. Shakespeare T. Disability Rights and Wrongs. – London; New York: Routledge, 2006. – URL: https://search.worldcat.org/title/156792264. WorldCat.org
12. Thomas C. How Is Disability Understood? An Examination of Sociological Approaches // Disability & Society. – 2004. – Vol. 19, № 6. – P. 569–583. – DOI: https://doi.org/10.1080/0968759042000282506.
13. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. – 1988. – Vol. 94, Supplement. – P. S95–S120. – DOI: https://doi.org/10.1086/228943. portal.ujep.cz
14. Bourdieu P. The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / ed. by J. G. Richardson. – New York: Greenwood Press, 1986. – P. 241–258. – URL: https://www.mom.arq.ufmg.br/mom/02_babel/textos/bourdieu-forms-of-capital.pdf. mom.arq.ufmg.br
15. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. – URL: https://books.google.com/books?id=pJSV5jsfD8QC. books.google.com
16. OECD. Disability, Work and Inclusion: Mainstreaming in All Policies and Practices. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 269 p. – DOI: https://doi.org/10.1787/1eaa5e9c-en. OECD